

TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLE İŞSİZLİK ORANI ARASINDAKİ İLİŞKİ (2005-2019)¹

Özge KORKMAZ², Barış DAŞTAN³

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 12.06.2020

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 10.10.2020

Özet

Doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülke ekonomilerini sosyal ve ekonomik açıdan etkilemektedir. Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkeye teknoloji transferi sağlama, girişimcilik becerisini artırma, piyasayı daha rekabetçi hale getirme ve ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlayarak istihdam artışı sağlama gibi etkileri vardır. Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımların iş gücü piyasası üzerinde bir etkisinin olup olmadığı araştırılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’ye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Türkiye’deki işsizlik oranı arasındaki ilişki 2005:Q4-2019:Q1 dönemi için incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik oranı arasındaki uzun dönemli ilişki yapısal kırılmaları dikkate alan Maki eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olmadığı gözlenmiştir. Ardından çalışmada değişkenler arasındaki nedensel bağın varlığı araştırılmıştır. Bu amaçla Toda-Yamamoto nedensellik testinden yararlanılmıştır. Nedensellik analizi sonucuna göre, tek yönlü bir nedenselliğin varlığı gözlenmiştir. Bir diğer ifadeyle, Türkiye’de işsizlik oranından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü bir nedensel bağın var olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, İşsizlik Oranı, Maki Eşbütünleşme Testi, Türkiye, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

JEL Kodu: C5, E24, F21

THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND UNEMPLOYMENT ON TURKEY (2005-2019)

Abstract

Foreign direct investment (FDI) affects socially and economically the economies of host countries. Foreign direct investments can have positive effects such as providing technology transfer, increasing entrepreneurship skills, making the market more competitive, increasing employment and economic growth. In this study, whether foreign direct investment have a significant effect on labor market is investigated. In this perspective, the relationship between foreign direct investment and labor market in Turkey is examined over the period of 2005:Q4-2019:Q1 in Turkey. We used Maki cointegration test which takes into account structural breaks to analyze the relationship between foreign direct investment and unemployment rate. From the cointegration result of the study, it follows that there is no long-term relationship between foreign direct investment and unemployment rate in Turkey. Then, the study investigated the existence of a causal link between the variables. For this purpose, Toda-Yamamoto causality test was used. According to the causality analysis result, the existence of a one-way causality was observed. According to the results of the causality analysis, it was found one direction causality that unemployment rate towards foreign direct investments.

Keywords: Foreign Direct Investment, Unemployment Rate, Maki Cointegration Test, Turkey, Toda-Yamamoto Causality Test

JEL Codes: C5, E24, F21

¹ Bu çalışmanın ilk versiyonu “International Conference on Applied Economy and Finance Extended with Social Science” adlı sempozyumda 16-17 Kasım 2019 tarihinde Balıkesir’de sunulmuştur.

² Dr. Öğretim Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ozgekorkmaz@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9275-1271>

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, barisdastann@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8540-8459>

1. Giriş

1980’lerden itibaren ekonomilerdeki serbestleşme hareketi ile ülkeler arası sermaye hareketliliği ülke ekonomilerini birçok açıdan etkileyecek duruma gelmiştir. 1980’lerin başlarında serbest ekonomi politikalarının işleme, piyasadaki değişimler ve uluslararası ticareti etkileyecek boyuttaki üretim artışları, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artmasına yol açmıştır. Genel olarak literatürde sermaye yatırımları, firmanın üretimini, bulunduğu ülkenin sınırları dışına yaymak için gittiği ülkelerde var olan üretim tesisini satın alması veya yeni bir üretim tesisi kurması olarak ifade edilir (Bal vd., 2016: 2). Sermaye yatırımlarının, bulunduğu ülkenin dışına çıkma nedenleri arasında kar elde etmek, ucuz hammaddeye ulaşma kolaylığı, nitelikli ve ucuz iş gücü sağlamak ve kendine yeni pazarlar oluşturmak yer almaktadır (Bal vd., 2016: 2). Vergi istisnalarının ve muafiyetlerin varlığı, hukuksal güvenin sağlanması, gümrük ve kambiyo mevzuatlarının yatırım için uygun hale getirilmesi, ülkedeki diğer firmalara karşı rekabet edebilir hale gelmek için rekabet düzenlemeleri, gelişmiş ulaşım ve sanayi bölgesinin olması sermaye yatırımları ülkelere çeken önemli faktörlerdir (Sandalcılar, 2012: 275). Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin kalkınma ve büyüme hedeflerini gerçekleştirme konusunda yaşadıkları en büyük sıkıntılardan biri yetersiz sermaye birikimidir. Bu nedenle küreselleşmeyle beraber ülkeler yabancı sermayeyi kendilerine çekmek için rekabet etmeye başlamışlardır (Ayhan vd, 2020:535). Çünkü küreselleşmenin yaygınlaşması ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY), ihtiyaç duyulan sermayenin karşılanması noktasında ülkeler için bir kaynak olmuştur (Ekinci, 2011: 72).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gittiği ülkeye girişimcilik ve piyasa mekanizmasına uygun şekilde teknoloji transferi, risk taşıma ve organizasyon aktarımını sağlar. Ayrıca, doğrudan yabancı sermaye yatırımcıları, girdiği piyasalarda rekabet koşullarını sağlamasının yanı sıra işletmecilik bilgisini de götürmektedir. Bu özellikleri nedeniyle sermaye yatırımları sadece finansman kaynağı olarak görülmemektedir (Yapraklı, 2006: 24) ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının makro ekonomik etkileri de dikkate alınmaktadır. Örneğin, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yetersiz ekonomik büyüme sermaye yatırımı aracılığıyla azaltılmak istenmekte ve yurt içi yatırımlarda sağlanacak artışla birlikte tasarrufların da artırılması hedeflenmektedir. Ülkeler daha fazla sermaye yatırımının kendi ülkelerine gelmesi için hukuksal alanda iyileştirmeler yapmakta ve yatırım teşvikleri ile sermaye yatırımları kendilerine çekmeye çalışmaktadır. Bu makroekonomik etkileri dikkate alındığında, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye için doğrudan yabancı sermaye yatırımlardaki artış oldukça önemlidir. Bu nedenle, son on yılda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artırılmasına yönelik birçok politika geliştirilmiş ve bunun sonucunda Türkiye yatırım çeken bir ülke haline gelmiştir. Örneğin, Türkiye 2006 yılında en çok doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılan 20 ülke içinde 17. sıradayken, 2007 yılına gelindiğinde 23. sıraya düşmüştür (Bulut ve Coşkun, 2015: 5). 2018’de ise Türkiye dünyada en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çeken ülkeler içerisinde 21. ülke olmuştur. Benzer şekilde gelişen ekonomiler arasında 10. ülke, Asya bölgesinde 8. ve Batı Asya bölgesinde ise en çok doğrudan yabancı sermaye yatırımı çeken ülke olmuştur (UNCTAD, 2019). Sektör bazında yatırımlar incelendiğinde, Türkiye için 2003-2013 döneminde imalat sektörüne yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, toplam yabancı yatırımlar içindeki payı %25 olmuştur. Hizmetler sektöründe bu yıllardaki payı %72 olmuştur. Tarım sektöründe ise yatırımların payı %0,36 olurken, madencilik sektöründe %2 olarak gerçekleşmiştir (Bulut ve Coşkun, 2015: 6). 2013 sonrası dönemde de bu trend devam etmiş ve en fazla yatırım hizmetler sektörüne yapılmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları iş gücü piyasasını da etkilemektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri ile birlikte yeni yatırımlar, istihdam artışına yol açmaktadır. Aynı zamanda, iyi işlemeyen firmalarda yeni düzenlemeler ile var olan istihdamı korumaktadır. Son olarak, sermaye yatırımının ülkeyi terk etmesi durumunda istihdamı olumsuz etkilemesidir (Moosa, 2002: 77). Bu

bağlamda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleştiği ülke için istihdam artışı gözlenirken, yatırımı veren ülke için istihdam kaybı yaşanmaktadır (Vergil ve Ayaş, 2009: 3). İşgücünün maliyetine bağlı olarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki istihdamın dağılımı farklı olmaktadır. Benzer şekilde sermaye yatırımının istihdam yaratma durumu, ülkeye giriş miktarına, yatırımın gerçekleştiği sektöre, hangi ülkeden geldiğine ve amacına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde yatırımın ne tür olduğu önemliyen gelişmemiş ülkelerde yatırımın gerçekleşmesiyle beraber ülkeye aktarılan üretim tekniği de önemlidir. Yerli firmaların rekabet gücü çok uluslu şirket ile rekabet edebilecek düzeyde olduğunda, sermaye yatırımları istihdamı artırıcı yönde etki yapmaktadır (Ülgen, 2005: 42-43). Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisinin pozitif olması beklenen bir sonuçtur (Bülbül ve Emirmahmutoğlu, 2010:208). İşsizliğin çok yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir büyüme tarım sektöründen imalat sanayi ve hizmet sektörüne geçiş yapan işgücüne bağlıdır. Bu nedenle önemli miktarda doğrudan yabancı sermaye yatırımları çeken ülkelerde yatırım yapan firmanın istihdama etkisi toplam istihdam içinde önemli yer kaplamaktadır (UNCTAD, 2006; Karagöz, 2007: 101). Dolayısıyla, doğrudan yabancı sermaye yatırımının gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin işgücü piyasaları için sağladığı en büyük kazanç, istihdam yaratması ve işgücünün niteliğini artırmasıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinin istihdamın niceliği, niteliği ve konumu üzerindeki potansiyel etkileri doğrudan olumlu / olumsuz ve dolaylı olumlu / olumsuz şeklinde iki türlü olabilmektedir. Bu etkiler Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1: DYY Girişlerinin İstihdam Üzerine Etkileri

Etki Alanı	DOĞRUDAN		DOLAYLI	
	OLUMLU	OLUMSUZ	OLUMLU	OLUMSUZ
Nicelik	Net sermayeye katkıda bulunur ve genişleyen sektörlerde istihdam yaratır.	Şirket satın almaları sonucu firmanın üretimde rasyonelleşmesi iş kayıplarına neden olabilir.	Yerel ekonomide ileri ve geri bağlantılar çarpan etkileri ile yeni istihdam yaratır.	Mevcut firmaların ithalatı veya yer değiştirmeleri iş kaybına neden olabilir.
Nitelik	Yüksek ücret ödeyerek daha yüksek verimliliğe sahip olur.	Kiralama ve tanıtımda istenmeyen uygulamalara neden olur.	Yerli firmalara en iyi çalışma organizasyonu üzerine aktarımlarda bulunur.	Yerli firmalar rekabet etmeye çalışırken ücret seviyesini aşındırır.
Konum	Yüksek işsizlik oranına sahip bölgelerde yeni ve daha iyi iş olanakları sağlar.	Nüfusu kalabalık olan bölgelerde daha fazla artışa neden olabilir ve bölgesel dengesizliklerde yükselişe neden olabilir.	Tedarikçi firmaların mevcut işgücü arzının uygun olduğu bölgelere kurulmasını teşvik eder.	Yabancı firmalar yerli üretimin yerini alırsa veya ithalata bağlı kalırsa yerli üreticileri yerinden ederek işsizliğe yol açar.

Kaynak: UNCTAD, 1994: 167.

Tablo 1’den görüldüğü üzere, doğrudan yabancı sermaye yatırımının istihdam yaratıcı etkileri doğrudan-dolaylı ve olumlu-olumsuz olarak gerçekleşebilmektedir. Yatırımın gerçekleştiği ülkede sermaye tasarrufu yetersiz olduğundan yabancı yatırımcı yatırımı yapmış olduğu ülkenin net sermayesini artırmakta ve büyüyen sektörlerde yeni iş imkânları oluşturmaktadır. Nitelik üzerinde doğrudan olumsuz etki olarak yüksek ücretler daha çok iş imkânı yaratırken bölgesel dengesizliklere yol açmakta ve kiralama ile tanıtımda istenmeyen uygulamalar oluşturmaktadır (Kılıç Görmezöz, 2007:

31). Nicelik üzerinde doğrudan olumsuz etkileri ise, şirket satın almalarında yeni yatırımların yarattığı istihdam yaratma potansiyeli gerçekleşmemekte ve iş kaybına neden olmaktadır. Ayrıca teknoloji transferi ile birlikte verimlilik artışı sağlanırken, mevcut istihdamda kayıplar gözlenebilmektedir.

Türkiye için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilerinin farklı alanlarda araştırıldığı gözlenmekle birlikte istihdama etkisini doğrudan araştıran bir çalışmanın var olmadığı gözlenmiştir. Bu bağlamda çalışmada 2005:Q4-2019:Q1 döneminde Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik oranı arasındaki uzun dönemli ilişki ve söz konusu değişkenler arasındaki nedensel bağın varlığı araştırılmak istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Maki eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. İlk olarak konuya ilişkin teori sunulmuş ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen faktörler ele alınmıştır. Ardından doğrudan yabancı sermaye yatırımları Türkiye özelinde incelenmiş, akabinde ampirik literatür sunulmuştur. Sonrasında çalışmada kullanılan veri setine ve yöntemine kısaca değinilmiş ve bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde ise, çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Teorileri ve Belirleyicileri

Bilindiği üzere klasik iktisatçılar, mükemmel piyasaların varlığından ve bilginin serbest mal olduğu varsayımlarından hareketle teorilerini geliştirmişlerdir. Bu nedenle doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili teorilerin, geleneksel teorilerde ele alınmadığı söylenebilmektedir. Aynı zamanda II. Dünya savaşı sonrasında çokuluslu şirketlerin var olması ve değişen ekonomik koşullarla birlikte (Soydal, 2007:15), doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili teorileri geliştirmek modern iktisatçıların ilgi alanına dahil olmuştur. Modern iktisatçılar tarafından geliştirilen bu teoriler, Ürün Yaşam Devreleri Teorisi, Tekelci Rekabet Teorisi, Eklektik Kuramı (O.L.I. Paradigması) Teorisi, Hirsh Modeli, Farklı Para Bölgeleri Yaklaşımı, Genel Denge Yaklaşımı, Dikey ve Yatay Örgütlenme Teorisi ve Firma Kuramı Yaklaşımı’dır. Bu başlık altında söz edilen teorilere kısaca değinilecektir.

Ürün dönemleri teorisine göre yeni bir ürünün ilk icadından itibaren üretim aşamasına gelinceye kadar ürün geliştirme, olgunlaşma ve standartlaşma aşamalarından geçmektedir. İlk aşamada ürünün eksiklikleri ve sorunları belirlenir. İkinci aşamada ürün artık diğer ülkeler tarafından da kopya edilebilir hale geldiğinden yenilikçi firma düşük işgücü ile taşıma maliyetleri ve tarifelerden kurtulmak için diğer ülkelerde üretim yapmak ister. Son aşamada ise o malın üretimi ucuz işgücü olan ülkeye kaymaktadır (Atik ve Türker, 2011: 111-118). Tekelci rekabet teorisine göre, çok uluslu şirketin sahip olduğu monopolistik avantajları ev sahibi firmalara karşı kullanarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına gidilmektedir ve farklı bir ülkede yatırım yapmak isteyen firma sadece kendi ülkesinden daha fazla kazanması durumunda doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılabilmektedir (Cantwell, 1991:18). Oligopolistik Tepki teorisine göre, Oligopolistik piyasada firmalar az sayıda olduğundan karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar (Knickerbocker, 1973:44; Kurtaran, 2007: 370-371).

Dunning tarafından geliştirilen Eklektik Kuramı doğrudan yabancı sermaye yatırım teorileri arasında en kapsamlı olanıdır. Bu teorinin işleyişi mülkiyet, yerleşim/konum ve içselleştirme avantajlarına bağlıdır. Dunning’e göre, bir işletmenin doğrudan yabancı sermaye yatırım faaliyetine girebilmesi için bahsedilen bileşenleri yerine getirmelidir (Kaymaz, 2013: 37). Bu avantajlardan mülkiyet avantajı diğer firmaların sahip olamadığı tek bir firmanın elinde bulunan patent, ticari sırlar, teknoloji üstünlüğü ya da nitelikli işgücü, etkin bir yönetim yeteneğine sahip olunmasına imkan sağlar. Benzer şekilde ucuz girdi temini gibi bazı avantajlar firmaya yerli işletmeler karşısında pazar gücü ya da maliyet avantajı sağlar (Dönmez, 2009: 18). Konum avantajı yatırımın gerçekleşeceği ülkedeki hammaddeye olan mesafenin durumu, ucuz işgücü, pazar büyüklüğü tarife ve kotalar veya vergi avantajının varlığı gibi durumları kapsamaktadır (Uzgören ve Akalin, 2016: 65). İçselleştirme avantajı ise firma kendi elinde bulundurduğu özel bir ürünü ya da sahip olduğu özel üretim tekniği avantajını kullanarak bazı maliyetler açısından yabancı bir ülkede üretmek daha karlı olmak koşuluyla elinde

bulundurduğu avantajları satmak ya da kiralamak yerine yerel piyasada faaliyet göstermesidir (Dönmez, 2009: 18).

Hirsh Modeli, firmaların bilgi birikimi ve teknoloji düzeylerine bağlı olarak doğrudan yabancı sermaye yatırım stratejilerinin belirlenmesini açıklamaktadır (Hirsh,1976). Farklı Para Bölgeleri Yaklaşımı’na göre, bir ülkenin yatırımcı ya da yatırım alan ülke olarak belirlenmesinde yerel para biriminin istikrarlı ve güvenilir olması önem arz etmektedir (Aliber,1970). Örneğin, yerel para birimi istikrarlı ve güvenilir olan ülkelerdeki yatırımcılar, kur oynaklığı yüksek olan yerel para birimine sahip ülkeye yatırım yapmayı tercih edeceklerdir. Genel Denge Yaklaşımı’na göre, uluslararası piyasalarda kazanç oranları kur kaynaklı, emek maliyetleri ve/veya yüksek teknoloji nedeniyle dengede değildir. Böyle bir durumda firmalar başlangıçta farklı ülkelerde yatırım yapmakta ancak değişen koşullara bağlı olarak ilerleyen aşamalarda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkeye geri döneceğini ileri sürmektedir (Calvet, 1981:45). Dikey ve Yatay Örgütlenme Teorisi’ne göre, firmaların çok uluslu olmasında ulusal piyasada kaliteli hizmet sunmak ve üretimi daha ucuza mal etmek etkilidir. Ulusal piyasalara hizmet verildiğinde yatay DYY, daha düşük maliyet ile çıktı arayışında dikey DYY gözlenmektedir (Batmaz ve Tekeli, 2009: 39). Firma Kuramı Yaklaşımı ise, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını firmanın davranışları, yapısı ve yönetim kadrosu ile ilişkilendirerek açıklamaktadır ve bu teoriye göre, firmanın büyüme maksimizasyonu hedeflenmektedir (Soydal, 2007:24).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi ülkede ne şekilde gerçekleşmesi gerektiğine karar verilirken bazı kriterler dikkate alınmaktadır. Bu kriterler ile ilgili literatürde farklı görüşler mevcut olsa da ülkenin mevcut ekonomik koşullarının durumu genel geçer bir kriterdir. Tablo 2’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çekici ve itici güçleri özetlenmiştir.

Tablo 2: DYY Çekici ve İtici Güçleri

Yatırımcı Ülkenin İtici Güçleri	Ev Sahibi Ülkenin Çekici Güçleri
<ul style="list-style-type: none"> ✓ İç piyasanın yetersiz kalması ✓ Üretim yapılan pazarları koruma endişesi ✓ Üretilen malların uluslararası niteliği ✓ Yatırım yapılan ülkede ücretlerin fazla olması, diğer sosyal hakların (toplu iş sözleşmesi, grev hakkı ve lokavt vb.) gelişmiş olması ✓ Yatırımın yapıldığı ülkede vergi mevzuatının yatırımcı için uygun olmaması ✓ Yatırımcı ülkede ithalatın önünü açan uygulamaların olması ✓ Yatırımcı ülkede üretimin daha rasyonel işletmecilik uygulamasına imkan vermemesi ✓ Yeni teknolojinin keşfi, markalaşmanın avantajı veya üretim yönteminin avantajı gibi firmaya has avantajların var olması ✓ İçselleştirme avantajları ✓ Oligopolcü tepki ✓ Dış ticaret politikası	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Talep yaratan büyük bir piyasanın varlığı ✓ Ev sahibi ülkenin ithalata karşı korumacı politikaları ✓ Ülkede ucuz ve bol emek arzının olması ✓ Kamunun vergi muafiyeti, arazi tahsisi vb. avantajlar sağlaması ✓ Ev sahibi ülkenin coğrafi konumu, ucuz enerji, hammadde gibi benzeri avantajları ✓ Yatırım, vergi, altyapı teşviklerinin ve bazı politik bölgesel avantajların varlığı/ sağlanması ✓

Kaynak: Batmaz ve Tekeli (2009:19).

Tablo 2’den görüldüğü üzere, ev sahibi ülkenin çekici güçleri arasında ülkede yeni yatırım yapılabilecek geniş bir pazarın olması, ucuz işgücü, kamunun sağladığı avantajlar ve ucuz girdiye sahip olunması bulunmaktadır. Mevcut pazarın korunması, firmaya özgü avantajların varlığı, iç piyasadaki yetersizlikler ve vergi mevzuatının etkisi yatırımcı ülkenin itici güçleri arasındadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi ülkede gerçekleşeceğine karar verilirken hem ev sahibi ülkeye ilişkin talep yönlü faktörler hem de kaynak ülkeye ilişkin arz yönlü faktörleri dikkate alınması gerekir. Kaynak ülkede yatırımcı için en önemli itici faktör yatırımın gerçekleşmesi durumunda karlılık durumunun ne

olacaktır. Ancak yatırım kararı verilirken sadece karlılık seviyesine bakılmaz, karın dışındaki diğer itici faktörlerde dikkate alınmaktadır. Bu faktörler; maliyetin düşürülmesi, ticaret yapılan ülkelerdeki tarife ve kotalardan kaçınma, yeni piyasalar yaratılması / mevcut piyasaların korunması, monopolcü güç yaratılması, rekabetçi gücün artırılması / korunması, yatırımları uluslararası çeşitlendirme ve de üretim esnekliğinden faydalanma isteğidir. Bunun dışında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi ülkede yapılacağı ev sahibi ülkenin çekici faktörleri olarak nitelendirilen politik ve ekonomik koşullarına bağlıdır (Candemir, 2009: 660-661). Literatürde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri olarak farklı değişkenleri ele alan çalışmalar da mevcuttur. Çalışmalarda genellikle ele alınan değişkenler beklenen kar, pazar büyüklüğü, alt yapı, döviz kuru, iş gücü maliyeti, dışa açıklık, yatırım teşvikleri, siyasi ve ekonomik istikrar, vergi politikası, özelleştirmeler, tarife ve kotalar, dış ticaret açığı, ekonomik entegrasyonlara üyelik, coğrafi ve kültürel yakınlık ve politik risk değişkenleridir:

- Yabancı yatırımcı için yatırım yapılacak ülkede karın sürdürülebilir olması ve ülkede istikrarın devamlılığı şarttır (Candemir, 2009: 661).
- Ülkenin pazar büyüklüğüne bağlı olarak talep olacağından, tatmin edici bir satış rakamına sahip ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırımları kayar (Emir ve Kurtaran, 2005).
- Teknolojik altyapısı güçlü olan ülkelerde üretim kapasitesi daha verimli kullanılabilir. Bu ülkelerde daha az maliyetle üretim kapasitesi ve ürün çeşitlendirmesi sağlanabilir. Benzer şekilde taşıma ve ulaşım altyapısı bakımından güçlü olan ülkelerde, sağlam bir lojistik ortamının varlığı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmektedir (Bayraktutan ve Tarı Özgür, 2016: 91).
- İç pazarın talebini karşılamak amacıyla üretim yapan yabancı yatırımcı için döviz kurları yatırım ve kar transferini gerçekleştirmek istediğinde önemli bir faktör olacaktır. Fakat ihracat amacıyla üretim yapan firma ürünlerin satışında kar seviyesini gözeteyeceği için döviz kurlarına dikkat etmek zorunda kalacaktır (Özağ, 1994: 66).
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları temel makroekonomik göstergelerdeki dalgalanmanın fazla olması, politik ve sosyal sorunların artması halinde çekingen bir tavır sergileyebilir. Ampirik bulgular göstermektedir ki yabancı sermaye girişini etkileyen temel belirleyicilerin başında politik ve ekonomik istikrar yer almaktadır (Çinko, 2009: 121).
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nereye yapılacağı konusunda araştırma yapılırken, vergi oranları belirleyici olmaktadır. Örneğin düşük vergi oranına sahip ülkelere yatırımlar yapılmaktadır (Ayhan, 2019: 56).
- Özelleştirmeler ile yabancı yatırımcılar sabit olan yatırımı satın alabilir ya da yatırıma ait menkul değerlere yatırım yaparak o kuruma sermaye katarak ortak olabilirler (Kar ve Tatlısöz, 2008: 447).
- Çoğu ülke kendi yerli üretimini artırmak veya üreticisini korumak amacıyla ithalat kısıtlamaları koyabilir bu durumda ihracat yapan firmalar o ülkedeki piyasayı kaybetme riskiyle karşılaşılır. Böyle bir durum karşısında firmalar tarife ve kotalardan ya da yeni korumacı politikalardan kaçınma için, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile o ülkede üretime başlayarak piyasada varlığını koruyabilmektedir (Candemir, 2009: 662).
- Dış ticaret açığı, telafi edici bir akış olarak yabancı sermaye girişlerini teşvik edebilir. Genellikle ihracatın çeşitlendirilmesi ve ithalat ikame politikalarına doğru kayma isteği olması durumunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını uyarabilir. Diğer yandan, ticaret fazlası olması dinamik ve sağlıklı bir ekonominin göstergesi olabilir ve yeni doğrudan yabancı sermaye yatırımını veya mevcut yabancı sermayeli tesislerin genişlemesini teşvik edebilir (Torissi, 1985: 35).

- Ekonomik entegrasyon, üye ülkeler arasında ticaret bölgesini genişleterek piyasa hacminin genişlemesine ve bölgeye büyük oranda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çekilmesine imkan sağlamaktadır (Çeştepe ve Mıstakçıoğlu, 2010: 94).
- Yatırım yapan ülke ile yatırım yapıldığı ülke arasında coğrafi yakınlığın olması taşıma maliyetlerinde azalmaya neden olmakta ve böylelikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları akışlarında pozitif bir etki gözlenmektedir. Aynı şekilde yatırım yapılacak ülkeler arasında kültürel yakınlığın olması ticari işlemleri kolaylaştırarak ve belirsizliğin derecesini azaltarak doğrudan yabancı sermaye yatırım akışlarını artırmaktadır (Emir ve Kurtaran, 2005).
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri arasında yatırımları nasıl etkilediği konusunda görüş birliği sağlanamayan değişkenlerden bir diğeri de işgücü maliyetidir. Emeğin bol ve ucuz olduğu gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmektedir (Yapraklı, 2006: 28).
- Yatırım yapılması düşünülen ülkede ithalat ve ihracat serbestliğinin olması yabancı yatırımcının ihtiyacı olan ara mallarını ithal etme veya ürettiklerini ihraç etmesi durumunda önünde bir engelin olmaması yatırımcıya hareket kolaylığı sağlayacaktır. Yatırımların ticaret edilebilir alanlara yöneleceği varsayımı altında, dışa açık olan ülkeler daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımını çekebilmektedir (Karagöz, 2007: 938-939).

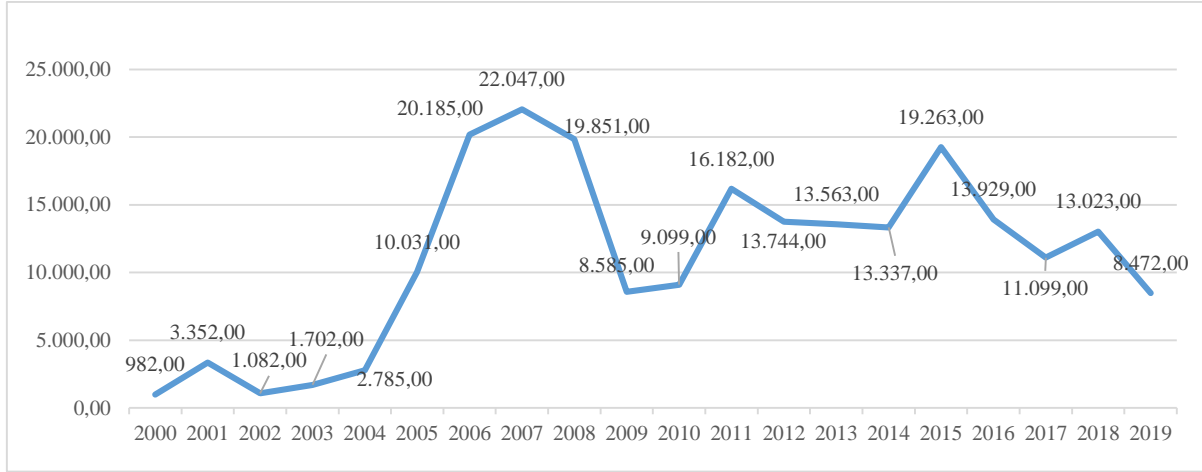
3. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için yapılan hukuksal iyileştirmelere bakıldığında 1954 yılında “Yabancı Sermaye Kanunu” yürürlüğe konularak ülkenin ihtiyaç duyduğu sermayeyi çekmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak istenilen düzeyde sermaye girişi sağlanamadığı için yeni tedbirlerin alınması zorunlu hale gelmiştir. Türkiye 1980’de başlattığı liberizasyon hareketi, kambiyo mevzuatındaki düzenlemeler ve yabancı sermaye kararlarıyla beraber en liberal düzenlemeye sahip ülkelere biri haline gelmiştir. “24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri” kapsamında uluslararası sermayeyi ilgilendiren bazı kararlar alınmıştır. Alınan kararlar çerçevesinde yabancı ve yerli yatırımcılar aynı hakları kazanmıştır. Tekel oluşturmamak kaydıyla Türk girişimcinin yatırım yapabildiği her alanda yatırım yapma hakkına sahip olmuştur (DPT, 2000: 8). Türkiye’de 1980-2001 yılları arasında onaylanan yabancı sermaye izinlerinin önemli bir kısmı ilk yıllarda diğer ekonomilerde olduğu gibi imalat sektöründe yer almıştır. Sonraki yıllarda verilen bu izinler daraltılmış ve ağırlıklı olarak imalat sanayinde deri ve ilgili ürünlerin imalatı, ağaç ve ağaç ürünleri imalatı, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı, kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı sanayileri dışında yabancı sermayeye izin verilmiştir. Hizmetler sektöründe ise bilgi ve iletişim, gayrimenkul, faaliyetleri, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, idari ve destek hizmet faaliyetleri, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, kültür, sanat eğlence dinlenme ve spor alt sektörleri dışındaki sektörlerde yoğunlaşmıştır (Bayraktar, 2003: 54).

1990’lı yıllarda, Türkiye ile diğer gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırım miktarları kıyaslandığında, gelişmekte olan ülkeler arasında Türkiye’nin aldığı yatırım miktarı çok düşük düzeyde kalmıştır. 1993-2004 döneminde Türkiye’ye yapılan yatırımların payı gelişmekte olan ülkeler ile kıyaslandığında oldukça düşük düzeyde gerçekleşmiştir (Karahana ve İpek, 2013: 310). 2003 yılında Türkiye’nin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından almış olduğu pay dünya genelinde %0,28, gelişmekte olan ülkeler arasında %0,86 olmuştur. Türkiye’nin doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekme potansiyelinin artırılmasına yönelik olarak, 17 Haziran 2003 tarihinde 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu” ile birlikte yatırım için gerekli izin ve onay uygulamasından vazgeçilerek, bilgilendirme uygulamasına geçilmiştir. Bu kanunla yabancı sermaye yatırımı yapmak isteyen çok uluslu şirketlerin önündeki bürokrasi engeli kaldırılmıştır (Lebe ve Ersungur, 2011: 323). Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne aday olması ve siyasi istikrardaki devamlılığını sağlaması ülkeyi yatırım

için güvenilir kılınmıştır. 2003 yılından sonra, Avrupa Birliği ile müzakerelerin başlaması ve ekonomideki olumlu gelişmelere bağlı olarak Türkiye’deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında artış yaşanmıştır. Bu bağlamda 2005 yılında 10,03 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım payı ile dünyada %1 ve gelişmekte olan ülkeler içinde %2,93 paya sahip olmuştur (Bulut ve Coşkun, 2015: 5). Türkiye’ye yönelik net doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkeler içindeki payı 2006 yılında %6’lık oran ile ekonomideki serbestleşme sonrası dönemin en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Karahana ve İpek, 2013: 310). Şekil 1’de Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımların 2000-2019 dönemine ilişkin seyri sunulmuştur.

Şekil 1: Türkiye’de DYY (2000-2019) Milyon ABD Doları

Kaynak: T.C.M.B.’nin EVDS’den elde edilmiştir. (03.05.2020)

Şekil 1’den görüldüğü üzere, Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2000 yılında 982 milyon dolar düzeyindeyken bu oran 2003 yılında 1 milyar 702 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003’ten itibaren artış eğilimine giren yatırımlarda en yüksek miktar 2017 yılında 11 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2006-2019 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri dalgalı bir seyir izlemiştir. 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz ise yatırımların miktarını düşürmüştür. Özellikle son dönemlerde dünyada ekonomik gelişmelerde yaşanan istikrarsızlığın ve ticaret savaşlarının başlaması, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkilemiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yatırım yapılacak ülkeyi belirleme kriterleri de ekonomik gerekçelerin dışında farklı boyutlara taşınmıştır.

4. Ampirik Literatür

Küreselleşmeyle beraber doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili literatür araştırılırken, çoğu çalışmanın uluslararası ticarete odaklandığı gözlenmektedir (Bakınız Pflüger vd. (2010). Ancak şaşırtıcı bir şekilde az sayıda makale istihdamda doğrudan yabancı sermaye yatırımının neden olduğu değişiklikleri ele almaktadır. Örneğin, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işgücü piyasasına etkileriyle ilgili çalışmalar verimlilik ve ücrete odaklanmaktadır (Aitken ve Harisson, 1999; Girma vd., 2002) ya da istihdam konusu özelinde sadece marjinal etkileri ele almaktadır. Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırım girişini etkileyen unsurlar üzerine yapılan çalışmalarda ise birçok değişkenin etkili olduğu gözlenmiştir. Örneğin çalışmalarda piyasa büyüklüğü, işgücü maliyetleri, ticaret engelleri, döviz kuru ve enflasyon, açıklık oranı, vergiler, yatırım teşvikleri, politik istikrar, altyapı durumu, eğitim düzeyi gibi değişkenlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkilediği saptanmıştır.

Literatür incelemesinde bir sınırlamaya gidilmiş ve sadece Türkiye için DYY ile istihdam arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar incelenmiştir. Türkiye özelinde doğrudan yabancı sermaye yatırım girişi ile istihdam ilişkisini araştıran çalışmalar sınırlı sayıdadır. Mevcut çalışmalar çoğunlukla DYY ile büyüme arasındaki ilişkiye bakarak istihdama etkisini dolaylı ortaya koymaktadırlar

(Sandalcılar, 2012:277). DYY ile istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalara bakıldığında ise farklı sonuçlara rastlanmaktadır. Çalışmalarda iki değişken arasında pozitif ya da negatif ilişki olduğu ya da hiçbir ilişkinin var olmadığı ortaya konulmuştur.

Örneğin Karagöz (2007) çalışmasında, Türkiye için doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri ile istihdam arasındaki ilişkiyi, GSYH'nin etkisini de hesaba katarak 1970-2005 dönemi için Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri aracılığıyla araştırmıştır. Çalışmada DYY ile gayri safi yurtiçi hasıla ve istihdam arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu gözlenirken, DYY ile istihdam arasında nedensel bir bağ bulunamamıştır. Koyuncu ve Çınar (2009) çalışmalarında, Türkiye özelinde 1980-2005 dönemine ait yıllık verileri kullanarak ticari dışa açıklığın ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının iş gücü verimliliği üzerindeki etkisini Johansen eşbütünleşme testi aracılığıyla incelemişlerdir. Çalışmada ticari dışa açıklık ve DYY ile işgücü verimliliği arasında aynı yönde uzun dönemli bir ilişki olduğu bulunmuştur. Vergil ve Ayaş (2009) çalışmalarında, 1992-2006 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanarak, imalat sanayi, mali aracı kuruluşlar, toptan ve perakende ticaret ve madencilik ve taş ocakçılığı sektörlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama etkisini panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmada sektörler bazında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamı negatif yönde etkilediği gözlenmiştir.

Bülbül ve Emirmahmutoğlu (2010) çalışmalarında, Türk bankacılık sektörüne yatırım yapan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam yaratma durumunu araştırmıştır. Çalışmada panel regresyon analizinden faydalanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, şube sayısı yıllık büyüme oranındaki artışın yabancı ve Türk sermayeli bankalarda istihdamda yıllık büyüme oranını artırdığı görülmüştür. Benzer şekilde çalışmada aktiflerdeki yıllık büyümedeki artışın yabancı ve Türk bankalardaki toplam istihdamı artırdığı saptanmıştır. Saray (2011) çalışmasında, Türkiye’ye 1970-2009 döneminde giriş yapan DYY ile istihdam arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi ile incelemiştir. Söz konusu dönemde Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığını tespit etmiştir. Çalışmasında Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının genellikle istihdam yaratma kapasitesi sınırlı olan finans, haberleşme, ulaştırma sektörlerine yöneldiği saptanmıştır. İkinci (2011) çalışmasında 1980-2010 yıllarını kapsayan verileri kullanarak Türkiye’de DYY ile ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonucunda DYY ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu gözlenmiştir.

Sandalcılar (2012) ise çalışmasında, Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım girişinin istihdam üzerindeki etkisini 1980-2011 dönemine ait verileri kullanarak Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile analiz etmiştir. Çalışmada, Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bakkalcı ve Argın (2013) çalışmalarında, DYY ile ücretler, gayri safi yurtiçi hasıla, büyüme, verimlilik ve istihdam arasındaki ilişkileri 1991-2011 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak incelemişlerdir. Çalışmada Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır ve DYY ile istihdam düzeyi arasında nedensel bir bağın var olmadığı gözlenmiştir. Üçler vd. (2013) çalışmalarında, 1989:Q1-2011Q1 dönemi için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye’deki istihdama etkisini ARDL sınır testi aracılığıyla araştırmışlardır. Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasında uzun ve kısa dönemde anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Dalgıç ve Fazlıoğlu (2015) çalışmalarında 2003-2012 dönemine ait sanayi ve hizmet istatistiklerine dayanan Türk imalat firmalarını ele almışlardır. Firmaların doğrudan yabancı sermaye yatırımı alma durumunu gösteren uygulama modelleri oluşturularak bu modellere Eğilim Skoru Eşleştirmesi (Propensity Score Matching) ile birlikte Fark-İçinde-Fark (Difference-in-Difference) teknikleri uygulanmıştır. Çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam düzeyini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Doğan ve Can (2016) çalışmalarında, Türkiye’de 1970-2011 dönemi için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisini ARDL sınır testi ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda Türkiye’ye gelen DYY ile istihdam oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu görülmüştür. Şahin (2016) çalışmasında, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC) ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasındaki ilişkiyi 1992-2013 yıllarını kapsayan veriler ile Panel Dinamik En Küçük Kareler yöntemi ile araştırmıştır. Çalışmada işsizlik oranı ile DYY arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çolak ve Alakbarov (2017) çalışmalarında 9 Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri için 1995-2013 yıllarını kapsayan veriler ile Pedroni’nin (1999, 2004) ve Kao’nun (1999) eş bütünleşme testlerini uygulayarak DYY ile istihdam oranı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada DYY ile istihdam arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Noyan Yalman ve Koşaroğlu (2017) yapmış oldukları çalışmada 1988-2016 verilerini kullanarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyüme ve istihdama etkisini Toda-Yamamoto testi aracılığıyla araştırmışlardır. Çalışmada, Türkiye için 1988-2016 döneminde DYY, ekonomik büyüme ve işsizlik arasında nedensel bir bağın var olmadığı saptanmıştır.

Oğuz (2018) çalışmasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisini 1990-2016 yılları için araştırmıştır. Çalışmada kısa vadede DYY ile istihdam arasında ilişki bulunamazken, uzun dönemde ilişki tespit edilmiştir. Erçakar ve Güvenoğlu (2018) çalışmalarında 1980-2016 yıllarına ait verileri kullanarak Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırım girişinin işsizlik üzerindeki etkisini Johansen eşbütünleşme testi aracılığıyla incelemişlerdir. Çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu gözlenmiştir. Ayrıca uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımındaki artışın işsizlik oranını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ümit ve Karataş (2018) çalışmalarında Türkiye’de 2000: Q1-2013: Q4 dönemi için enflasyon, büyüme, doğrudan yabancı sermaye yatırımı, reel efektif döviz kuru ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi vektör otoregresif regresyon (VAR) modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testi aracılığıyla incelemişlerdir. Çalışmada işsizlik oranı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasında bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Ünsal (2019) ise çalışmasında, Türkiye özelinde 1987-2017 dönemine ait veriler kullanılarak finansal kalkınma ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri aracılığıyla incelemiştir. Çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki ve nedensel bağın olmadığı gözlenmiştir.

5. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada Türkiye için 2005Q4-2019Q1 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik oranı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerden doğrudan yabancı sermaye yatırımları verisi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)’nden dolar cinsinden, işsizlik oranı verisi ise St. Louis Federal Economic Data’dan alınmıştır. Çalışmada değişkenler TRAMO-SEATS yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmış ve değişkenlerin logaritmik formları kullanılmıştır. Çalışmada serilerin durağanlıkları geleneksel birim kök testlerinden Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (1979,1981) (ADF), Phillips-Perron (1988) ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) (2002) testleri ile araştırılmıştır. ADF birim kök testi için regresyonlar aşağıdaki gibidir:

$$\Delta y_t = \alpha + \beta T + \phi_1 y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_j \Delta y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \alpha + \phi_1 y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_j \Delta y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

(1) numaralı denklemde T deterministik trendi ifade etmektedir ve bu denklemde y_t değişkeninin trend durağan olduğu alternatifine karşı birim kökün olduğu temel hipotezi test edilmektedir. (2) numaralı denklem ise y_t değişkeninin ortalama etrafında durağan olduğu alternatifine karşı birim kökün varlığını sınamaktadır. Phillips-Perron (1988) birim kök testi ise ADF testinin

genişletilmiş halidir. Philips-Perron birim kök testi özellikle küçük örnekler için ADF testine göre daha güvenilir sonuçlar vermektedir (Hallam ve Zanoli, 1993). Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) (2002) serilerin trend durağan veya düzey durağan olduğu sıfır hipotezine sahip olan LM testini önermişlerdir. KPSS testi temel hipotez altında bir limit teorisi vermektedir ve fark durağan alternatif hipotezi altında asimtotik gücü incelemektedir (Phillips ve Jin, 2002: 239). KPSS testinde, diğer geleneksel birim kök testlerinden farklı olarak temel hipotez ile alternatif hipotez yer değiştirmektedir. Bir diğer ifadeyle, KPSS testinde temel hipotez “seri durağandır”, alternatif hipotez ise “seri birim kök içermektedir” şeklindedir.

Çalışmada ayrıca yapısal kırılmaları dikkate alan Perron (1989) birim kök testinden yararlanılmıştır. Perron yapısal değişimin tarihinin bilindiği varsayımı altında bu kırılmanın modele dahil edilerek birim kökün araştırılabileceğini ileri sürmüş ve temel hipotez altında aşağıdaki üç modeli ele almıştır (Perron,1989: 1364):

$$\text{Model A: } y_t = \mu + y_{t-1} + dD(TB)_t + e_t \quad (3)$$

$$\text{Model B: } y_t = \mu_1 + y_{t-1} + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t \quad (4)$$

$$\text{Model C: } y_t = \mu_1 + y_{t-1} + dD(TB)_t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t \quad (5)$$

(3), (4) ve (5) numaralı denklemlerde $D(TB)_t$ ve DU_t kukla değişkenleri ifade etmektedir. Model A düzey değişimli yapısal kırılmayı içermektedir ve bu modelde $D(TB)_t$ kukla değişkeni $t=T_B+1$ zamanında $D(TB)_t = 1$ değeri alırken, aksi durumda 0 değerini almaktadır. Model A’da temel hipotez “düzeyde meydana gelen bir değişimle beraber seri birim köklüdür”, alternatif hipotez ise “seri düzeyde bir değişimle birlikte trend durağandır”. Model B eğim değişimli yapısal kırılmayı içermektedir ve bu modelde DU_t kukla değişkeni $t>T_B$ zamanında $DU_t = 1$ değeri alırken, aksi durumda 0 değerini almaktadır. Model B’de temel hipotez eğimde bir kırılmayla birlikte serinin birim köklü olduğunu, alternatif hipotez ise eğimde bir değişimle birlikte seri trend durağan olduğunu ifade etmektedir. Model C hem düzeydeki hem de eğimdeki değişimi içermektedir ve düzey ile eğimde meydana gelen değişimde birim kökün varlığı, serinin düzey ve eğimdeki değişimle birlikte trend durağanlığına karşı sınanmaktadır (Perron,1989: 1364).

Eşbütünleşme testi, ilgili değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin araştırılmasında kullanılmaktadır ve eşbütünleşme testine yönelik geleneksel yaklaşımlar, örneğin, Engle ve Granger (1987), Johansen ve Juselius (1990) ve Johansen (1991) bazı önemli sınırlamalara sahiptir. Bu geleneksel eşbütünleşme testlerinde yapısal kırılmalar dikkate alınmamaktadır. Oysa ki ekonomik verilerde genellikle yapısal kırılmaların var olduğu gözlenilmektedir ve bu kırılmaları göz ardı etmek yanlış sonuçlara yol açabilmektedir (Westerlund ve Edgerton, 2007). Bu nedenle yeni nesil eşbütünleşme yaklaşımlarında, yapısal kırılmalar dikkate alınmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri olan Maki (2012) tarafından önerilen eşbütünleşme testinde, temel hipotez değişkenler arasında eşbütünleşmenin var olmadığını, alternatif hipotez ise sayısı model tarafından endojen olarak belirlenen yapısal bir kırılma ile eşbütünleşmenin varlığını göstermektedir. Maki eşbütünleşme testi aşağıda yer alan dört farklı modele dayanmaktadır:

Model 0: Sabit Terimde Kırılmanın Olduğu Trendsiz Model

$$y_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \alpha_i D_{i,t} + \delta' x_t + e_t \quad (6)$$

Model 1: Sabit Terimde ve Eğimde Kırılmanın Olduğu Trendsiz Model

$$y_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \alpha_i D_{i,t} + \delta' x_t + \sum_{i=1}^m \delta' x_t D_{i,t} + e_t \quad (7)$$

Model 2: Sabit Terimde Kırılmanın Olduğu Trendli Model

$$y_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \alpha_i D_{i,t} + \gamma t + \delta' x_t + \sum_{i=1}^m \delta' x_t D_{i,t} + e_t \quad (8)$$

Model 3: Sabit Terimde ve Eğimde Kırılmanın Olduğu Trendli Model

$$y_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \alpha_i D_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^m \gamma t D_{i,t} + \delta' x_t + \sum_{i=1}^m \delta' x_t D_{i,t} + e_t \quad (9)$$

Burada D_i, t kukla değişkenleri göstermekte ve $t > TBi$ iken 1 değerini almakta diğer durumlarda 0 değerini almaktadır. Yapısal kırımlar altında seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini test etmek için gerekli olan kritik değerler Monte Carlo simülasyonu ile türetilmektedir (Maki, 2012). Çalışmada sadece doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik oranı arasındaki ilişki incelenmek istenmiştir. Bu amaçla, uzun dönemli ilişki (10) nolu denklem çerçevesinde Maki (2012) yapısal kırımlı eşbütünleşme testiyle araştırılmıştır.

$$LNUNEMP=f(LNFDI) \quad (10)$$

Çalışmada nedensel ilişkilerin varlığı ise, Toda-Yamamoto nedensellik testi aracılığıyla incelenmiştir. Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen yöntemle değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olma ve bu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olma koşulu aranmamaktadır. Bu testte, gecikme uzunluğu k olan VAR modelinin kısıtlanan parametrelerine ki-kare dağılımı gösteren genişletilmiş Wald testi (MWALD) uygulanır. LNFDI ve LNUNEMP gibi iki değişkenli nedensellik ilişkisinin varlığı denklem (11) ve (12) ile aracılığıyla araştırılmaktadır.

$$LNUNEMP = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} LNUNEMP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{2j} LNUNEMP_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} LNFDI_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{2j} LNFDI_{t-j} + e_t \quad (11)$$

$$LNFDI = \gamma_0 + \sum_{i=1}^k \gamma_{1i} LNFDI_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \gamma_{2j} LNFDI_{t-j} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} LNUNEMP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \delta_{2j} LNUNEMP_{t-j} + u_t \quad (12)$$

Değişkenler arasındaki nedenselliğin varlığı araştırılırken temel hipotezler şu şekildedir: $H_0: \alpha_{1i} = 0$ ve $H_0: \gamma_{1i} = 0$. Bu hipotezler MWALD test istatistiği kullanılarak sınanır. Her iki hesaplanan test istatistiği tablo değerinden büyük olması durumunda temel hipotezler reddedilir. Bir diğer ifadeyle, işsizlik oranının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nedeni olduğu ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işsizlik oranının nedeni olduğuna karar verilir.

6. Bulgular

Çalışmada ilk olarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla değişkenlerin durağan oldukları seviye/farklar belirlenmelidir. Çalışmada geleneksel birim kök testlerinden ADF, Philips-Perron, KPSS testlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3’te raporlanmıştır.

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi		Philips-Perron Testi		KPSS Testi	
	Sabit Terimli	Sabit Terimli ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit Terimli ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit Terimli ve Trendli
LNFDI	-1.2561	-3.1637	-1.2513	-2.2884	0.9853	0.0642***
ΔLNFDI	-7.6451***	-7.5986***	-7.6429***	-7.5968***	0.0618***	0.0345***
LNUNEMP	0.8385	-3.0999	-0.7602	-2.2884	0.8908	0.1387**
ΔLNUNEMP	-4.0394**	-3.9982**	-4.0745**	-4.0402**	0.0547***	0.0567***
Perron (1989) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları						
Değişkenler	MODEL A		MODEL B		MODEL C	
	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
LNFDI	-3.8866	2009:Q1	-3.4264	2007:Q1	-3.7012	2007:Q4
ΔLNFDI	-8.4508***	2008:Q1	-7.6891***	2008:Q2	-8.6860***	2009:Q2
LNUNEMP	-4.5397	2015:Q2	4.5688	2016:Q4	-4.0386	2011:Q1
ΔLNUNEMP	-9.4736***	2016:Q4	-9.2221***	2017:Q1	-9.6643***	2016:Q4

Not: *, ** ve *** sırasıyla; %10, %5 ve %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

ADF ile Philips-Perron sabit terimli birim kök testlerinde %10, %5 ve %1 için kritik değerler sırasıyla -2.5972; -2.9187 ve -3.5636’dır. ADF ile Philips-Perron sabit terimli ve trendli birim kök testlerinde %10, %5 ve %1 için kritik değerler sırasıyla -3.1785; -3.4986 ve -4.1335’tir.

KPSS sabit terimli birim kök testinde %10, %5 ve %1 için kritik değerler sırasıyla, 0.347; 0.463 ve 0.739’dur. KPSS sabit terimli ve trendli birim kök testinde %10, %5 ve %1 için kritik değerler sırasıyla, 0.119; 0.146 ve 0.216’dır.

Perron (1989) birim kök testinde Model A için %10, %5 ve %1 için kritik değerler sırasıyla, -4.6073; -4.8598 ve -5.3475’tir

Perron (1989) birim kök testinde Model B için %10, %5 ve %1 için kritik değerler sırasıyla, -4.2610; -4.5248 ve -5.0674’tür

Perron (1989) birim kök testinde Model C için %10, %5 ve %1 için kritik değerler sırasıyla, -4.8939; -5.1757 ve -5.7191’dır.

KPSS testinin sabit terimli ve trendli birim kök testi sonuçlarına göre, işsizlik ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının düzey değerinde durağan olduğu saptanırken, ADF ve Philips-Perron birim kök testine göre düzey değerinde durağan olmadığı belirlenmiştir. Söz konusu testlerin farklı sonuçlar sunması, değişkenlerin yapısal şokları dikkate alan birim kök testi ile araştırılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu amaçla çalışmada Perron (1989) birim kök testinden de yararlanılmıştır. Perron (1989) test sonucuna göre, işsizlik oranı ve doğrudan yabancı sermaye yatırım değişkenlerinin birinci farkında durağan oldukları söylenebilmektedir. Birim kök analizinin ardından, yapısal kırılmalı eşbütünlük testi olan Maki eşbütünlük testine geçilmiş ve eşbütünlük testi sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Maki Eşbütünlük Testi Sonuçları

	Test istatistiği	%5 için Kritik değer	Kırılma tarihi
Model 0	-5.3632	-5.426	2007:Q2 ; 2008:Q1 ; 2011:Q4 ; 2015:Q1 ; 2016:Q2
Model 1	-4.9462	-5.196	2005:Q4 ; 2008:Q1
Model 2	-5.8778	-6.357	2007:Q3 ; 2008:Q4 ; 2010:Q2 ; 2011:Q4 ; 2013:Q3
Model 3	-5.6635	-6.524	2012:Q2 ; 2014:Q3 ; 2016:Q4

Not: Kritik değerler Maki (2012:2013)’den alınmıştır.

Tablo 4’teki sonuçlara göre, Türkiye’de 2015-2019 dönemi için işsizlik oranı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olmadığı söylenebilmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgudan hareketle, doğrudan yabancı sermaye yatırımların reel sektörde istenilen düzeyde istihdam yaratmadığı söylenebilmektedir. Bilindiği üzere doğrudan yabancı sermaye yatırım teorilerine göre, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamı anlamlı olarak etkilemesi için gittiği ülkede yeni bir üretim tesisi kurması gerekmektedir. Çalışmada daha önce bahsedildiği üzere,

Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımının girişini belirleyen etmenler (piyasa büyüklüğü, işgücü maliyetleri vs.) üzerine yapılacak düzenlemeler reel sektöre yatırımı çekerek istihdamı artırıcı etki oluşturacaktır. Oysaki, Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımların büyük bir çoğunluğunun satın alma ve birleşme şeklinde gerçekleşmiş olması istihdam oranlarına etkisini sınırlı düzeyde bırakmaktadır. Örneğin Deloitte’un Türkiye’de “2018 Yılı Birleşme ve Satın Almalar” Raporu’na göre; değeri 12 milyar dolar olan 256 adet işlem yapılmıştır. Buna göre 2017’ye kıyasla %17’lik bir artış yaşanmıştır. Uluslararası yatırımcıların toplam işlem hacmindeki payı %63’tür. 2015 yılından bu zamana kadar yapılmış en yüksek işlem hacmi olarak gerçekleşmiştir. Özelleştirmeler hariç, uluslararası yatırımcıların işlem miktarı 2017 yılına kıyasla, 2018’de %38’lik bir yükseliş yaşanarak 7,6 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2016’dan beri bu oranda 2 kat artış yaşanmıştır (YASED, 2018: 9). Dolayısıyla çalışmadan elde edilen uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile işsizlik oranı arasında ilişkinin olmaması sonucu, beklenen bir durumdur.

Çalışmanın bu aşamasında işsizlik oranı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki nedensel bağ araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla Toda-Yamamoto nedensellik testinden yararlanılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi iki aşamalı bir yöntemdir. İlk olarak gecikme uzunluğuna oldukça duyarlı sonuçlar veren VAR modelinin birinci aşamasında, bilgi kriterleriyle uygun gecikme uzunluğu (k) belirlenir ve ardından modeldeki değişkenlerin maksimum bütünleşme seviyeleri (dmax) birim kök testleriyle belirlenir. Çalışmada daha önce belirlendiği üzere, tüm değişkenler birinci farklarında durağandır (Bakınız Tablo 3). Bu nedenle çalışmanın bu aşamasında VAR modeli için uygun gecikme sayısının belirlenmesine geçilmiş ve ilgili bilgiler Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Uygun Gecikme Sayısının Belirlenmesi

Gecikme sayısı	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
1	16.12921	0.000134	-3.243513	-3.084500	-3.183946
2	14.82573	0.000112	-3.422593	-3.104569*	-3.303459
3	11.34647*	0.000101*	-3.532342*	-3.055305	-3.353641*
4	0.456888	0.000119	-3.370452	-2.734403	-3.132184
5	4.123600	0.000127	-3.311084	-2.516022	-3.013249
6	3.868664	0.000136	-3.250955	-2.296881	-2.893553
7	9.175150	0.000123	-3.363765	-2.250679	-2.946797
8	0.400875	0.000148	-3.203215	-1.931116	-2.726679

Not: * İlgili kriterlere göre belirlenen en uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

LR: Olabilirlik Oranı FPE: Son Öngörü Hatası Kriteri
AIC: Akaike Bilgi Kriteri SIC: Schwarz Bilgi Kriteri
HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

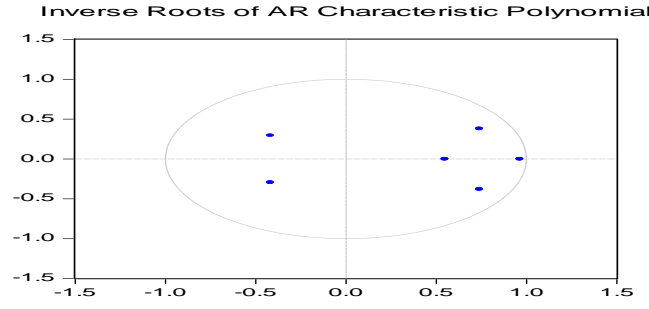
Tablo 5’ten görüldüğü üzere, Schwarz bilgi kriteri hariç tüm bilgi kriterlerine göre uygun gecikme sayısı 3 olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda çalışmada 3 gecikme için VAR modelinin diagnostik varsayımları sağlayıp sağlamadığı ve AR karakteristik köklerin birim çember içerisinde yer alıp almadığı araştırılmıştır. Sırasıyla elde edilen bulgular Tablo 6’da ve Şekil 2’de verilmiştir.

Tablo 6: Uygun Gecikme Sayısı İçin Diagnostik Test Sonuçları

Testler	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Breusch-Godfrey LM Test	4.1145	0.4282
Jarque-Bera Test	0.2832	0.8679
Breusch-Pagan Godfrey Test	5.0341	0.2838

Not: Burada 3 gecikme için VAR modeline ait diagnostik test sonuçları verilmiştir. Breusch-Godfrey LM testi, otokorelasyon testidir. Breusch-Pagan Godfrey testi farklı varyans testidir. Jarque-Bera testi hata terimlerinin normal dağılım varsayımını araştırmaktadır.

Şekil 2: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Tablo 6’den görüldüğü üzere, VAR modelinde otokorelasyon ve farklı varyans sorunlarının olmadığı, söz konusu testlerin olasılık değerlerinin %5 önem düzeyinden büyük olması nedeniyle, söylenebilmektedir. Aynı zamanda bu modelde, hata terimlerinin normal dağılım gösterdiği saptanmıştır. Benzer şekilde, VAR analizinden elde edilen AR karakteristik kökleri (Şekil 2) birim çember içerisinde yer aldığından, VAR analizinin istikrarlı olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo 5, Tablo 6 ve Şekil 2’den görüldüğü üzere Toda-Yamamoto nedensellik analizi için kullanılacak olan VAR modeli için uygun gecikme sayısı 3’tür. Bu bağlamda çalışmanın bu aşamasında değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi ($d_{max}=1$) ve optimal gecikme uzunluğu ($k=3$) belirlenmiş ve gecikmesi $k+d_{max}=4$ olan geliştirilmiş VAR modeli seviyesinde tahmin edilmiştir. Ardından ise 3 gecikmeli VAR modelinin kısıtlamalarına MWALD testi uygulanmıştır. Elde edilen Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları Tablo 7’de raporlanmıştır.

Tablo 7: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Temel Hipotez	MWald İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Karar
LNFDI $\neq$ LNUNEMP	3.7269	0.2925	LNFDI $\neq$ LNUNEMP
LNUNEMP $\neq$ LNFDI	11.1863	0.0108**	LNUNEMP $\Rightarrow$ LNFDI

Not: $\Rightarrow$ nedenselliğin varlığını; $\neq$ ise nedenselliğin olmadığını göstermektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik oranı arasında tek yönlü bir nedenselliğin var olduğu Tablo 7’den görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, işsizlik oranının doğrudan yabancı sermaye yatırımlara neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Türkiye ekonomisinde 2005:Q4-2019:Q1 döneminde işsizlik oranını azaltmaya yönelik teşvik edilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının varlığına işaret etmektedir.

7. Sonuç

1980’ler itibarıyla dünyada yaşanan ekonomik anlayışın değişmesi sonucu serbestleşme hareketleri başlamış ve ülkelerarası serbest sermaye dolaşımı hız kazanmıştır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sermaye ihtiyacı için doğrudan yabancı sermaye yatırımları zamanla önem kazanmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yatırım yapılan ülkelere sermaye ile teknoloji transferlerini ve yeni yönetim anlayışını götürmektedir. Dolayısıyla ülke ekonomisini birçok açıdan etkilemektedir. Özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için işsizlikle mücadelede bir çözüm aracı olarak görülmektedir. Ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik oranları arasında kabul görmüş bir ilişkiden bahsedilememektedir. Bu bağlamda çalışmada 2005:Q4-2019:Q1 dönemi Türkiye’inde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik oranı arasındaki ilişki araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla Maki eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik oranı arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin var olmadığı tespit edilmiştir. Literatürde benzer sonuçlara ulaşan birçok çalışma mevcuttur (Bakınız Ekinci (2011), Saray (2011), Sandalcılar (2012), Üçler vd., Erçakar ve Güvenoğlu (2018)). Bu

sonuç beklenen bir bulgudur. Çünkü Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının reel sektörden ziyade hizmet sektörüne yapıldığı bilinmektedir. Benzer şekilde, Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hizmet sektörü içinde daha çok finans alt sektörüne yöneldiği görülmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımların istihdam üzerindeki sınırlı etkisi, İçselleştirme Teorisi’nin hakim olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Bilindiği üzere, bu teori şubeleşme yoluyla sınırlı istihdam yaratmakta ve doğrudan yabancı sermaye yatırımların reel sektör üzerindeki etkisinin istenilen düzeyde olmamasına neden olmaktadır. Bu nedenle, Türkiye’ye gelen yabancı yatırımcıların teşviklerden yararlanılmasını sağlamak için yeni yatırım yapmaları koşulu getirilmelidir. Böylelikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının reel sektör üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olması sağlanabilecektir. Türkiye’de gerçekleşen yatırımların hizmetler alt sektörüne (finans gibi) yapıldığı ve istihdama etkisinin sınırlı kaldığı bilinmektedir. Bu bağlamda, politika yapıcıların doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının reel sektörde yapılmasına imkân sağlayan ve buna teşvik eden yeni politikaları geliştirmeleri önerilmektedir. Çalışmada dikkat çeken bir diğer bulgu, işsizlik oranından doğrudan yabancı sermaye yatırımlara doğru nedensel bir bağın var olduğudur. Bu sonuç, Türkiye’de istihdam politikalarında doğrudan yabancı sermaye yatırımların artırılmasına yönelik politikaların etkisi olduğuna işaret etmektedir.

Dolayısıyla çalışma sonuçları birlikte ele alındığında, politika yapıcıların hem doğrudan yabancı sermaye yatırımları hem de istihdamı artırmaya yönelik politikalar geliştirmesi gerektiği söylenebilmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının reel sektörde gerçekleşmesi için bazı avantajların olması gerektiği bilinmektedir. Örneğin bir yabancı yatırımcının iş yapabilme kolaylığı önemli bir etkidir. Basitçe iş yapabilme kolaylığı, yatırımcının sıfırdan üretim tesisini kurma aşamasının ne kadar hızlı olduğuna işaret etmektedir. Bir diğer ifadeyle iş ile ilgili düzenlemeleri izlemek için geliştirilen iş yapma kolaylığıdır ve bu endeks yatırımcı için önemli bir göstergedir. TÜİK (2020) verilerine göre, Türkiye 2019 yılında 190 ülke arasında işe başlamada 77’nci, inşaat izinleri ile uğraşmada 53’üncü, elektrik bağlamada 41’nci, mülk kaydında 27’nci, azınlık yatırımcıların korunmasında 21’inci, vergilerin ödenmesinde 26’ncı, sınır dışı ticarete 44’üncü ve sözleşmelerin uygulanmasında 24’üncü sırada yer almıştır. Bu bilgilere göre, inşaat izinleri, işe başlama ve mülk kaydındaki sıralama yüksek görünmektedir ki bu durum yatırımcının sıfırdan üretim tesisini kurmadan ya da vakit kaybetmeden kar elde edebileceği alanlara kaymasına imkan sağlamaktadır. Dolayısıyla yapılacak düzenlemeler ile yabancı yatırımcı için gerekli şartlar sağlanmasında iş yapabilme kolaylığı endeksi temel alınarak, politika yapıcıları doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının arttırılmasına yönelik yeni politikalar geliştirmelidir. Böylelikle reel sektörde istihdam artıcı etki gözlenebileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde, yabancı yatırımcının ihtiyaç duyduğu düzenlemeler ile daha fazla istihdam yaratabilecek sektörlere yatırımlar kaydırılmalıdır. Bir diğer ifadeyle, yabancı yatırımcının ihtiyaç duyduğu işgücünün niteliğine yönelik politikalar geliştirilmeli ve yatırımcının emek talepleri karşılanabilir hale gelmelidir. İstihdamı arttırmaya yönelik yapılacak olan çalışmalarda ise, ulus ötesi yatırımların kontrol edilebilir bir seviyede tutulması önem arz etmektedir. Bir diğer ifadeyle, Türkiye’deki yerli yatırımcıların ulus ötesi yatırımları da politika yapıcılarının gözünden kaçmamalıdır. Ülke içerisindeki yatırımların arttırılması ile birlikte, istihdam artışı sağlanmış olunacaktır. Ayrıca ülkenin rekabet gücünü etkileyebilecek yerli yatırımcılara buldukları faaliyet alanlarına göre korumacı politikalarla da destek sağlanmalıdır. Son olarak, ulus ötesi yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin de araştırılması önerilmektedir.

Kaynakça

Aitken, B.J. & Harrison, A.E. (1999). Do Domestic Firms Benefit From Direct Foreign Investment? Evidence From Venezuela. *American Economic Review*, 89(3), 605-618.

Aliber, R. Z. (1970). A Theory of Direct Foreign Investment, in the *International Firm* (ed. C. P. Kindleberger), pp. 17–34. Cambridge, MA: MIT Press

- Atik, H. ve Türker, O. (2011). Modern Dış Ticaret Kuramları. (1. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Ayhan, F. (2019). The Effects of Political and Economic Risk on FDI: A Theoretical Survey (Ed. Denis Ushakov), Global Trends of Modernization in Budgeting and Finance, ss.44-63, Published by IGI Global, United States of America.
- Ayhan, F., Balan, F., & Ünvan, Y. A. (2020). A Panel Analysis for Determining the Variables Affect FDI Inflows Towards Fragile Five Countries, Business Management Studies: An International Journal, 8(1), 519–540.
- Bakkalcı, A. C. ve Arın, N. (2013). Yabancı Yatırımların İşgücü Piyasalarını Uyarma Süreci Kapsamında Dış Ticaretin İçselleştirilmesi. Çalışma İlişkileri Dergisi, 4(1), 71-97.
- Bal, H., Algan, N., Akça, E.E. ve Fidangül, D. (2016). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İktisadi Gelişme: Türkiye Örneği. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(1), 1-16.
- Batmaz, N. ve Tekeli, S. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2006). (1. Baskı). Ekin Yayınevi, Bursa.
- Bayraktar, F. (2003). Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar, Ankara.
- Bayraktutan, Y. ve Tarı Özgür, M. (2016). Politik Riskler, İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları ve Uyuşmazlıklar Bağlamında Doğrudan Yabancı Yatırımlar. Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2(4), 87-104.
- Bulut, E. ve Coşkun, Ç. (2015). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yerli Yatırımlar Üzerine Etkileri: Türkiye Uygulaması. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(4), 1-27.
- Bülbül, O.G. & Emirmahmutoğlu, F. (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisi: Türk Bankacılık Sektörü Örneği. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), 205-238.
- Calvet, A.L. (1981). A Synthesis of Foreign Direct Investment Theories and Theories of The Multinational Firm, Journal of International Business Studies.
- Candemir, A. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. Ege Akademik Bakış Dergisi, 9(2), 659-675.
- Cantwell, A. (1991). Survey of Theories of Inetnationl Production, Ed. C.N. Pitelis ve R. Sugden, The Nature of Transnationl Firm, New York.
- Çeştepe, H. ve Mıstaçoğlu, T. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon: Asean ve Mercosur Örneği. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 17(2), 93-106.
- Çinko, L. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(1), 117-131.
- Çolak, O. & Alakbarov, N. (2017). Does Foreign Direct Investments Contribute to Employment? Empirical Approach for The Commonwealth of Independent States. Bilig Dergisi, 83, 147-169.
- Dalgıç, B. & Fazlıoğlu B. (2015). Foreign Affiliated Firms And Employment: Evidence From Turkey. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 13(2), 365-374.
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1979). Distributions of the estimators for autoregressive time series with a unit root. Journal of the American Statistical Association 74,427-431.
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1981). Likelihood ration statistics for autoregressive time series with a unit root. Econometrica, 49,1057-1072.
- Doğan, B. ve Can, M. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdamı Etkiliyor mu? Türkiye Örneğinde ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 53(614), 9-20.
- Dönmez, A. (2009). “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Üzerine Olan Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- DPT. (2000). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

- Ekinci, A. (2011). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 71-96.
- Emir, M. ve Kurtaran, A. (2005). Doğrudan Yabancı Yatırım Kararlarında Politik Risk Unsuru. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (28):1-11.
- Engle, R. F. & Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2): 251-276.
- Erçakar M.E. ve Güvenoğlu, H. (2018) Doğrudan Yabancı Yatırımların İşsizlik Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2016), Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(ICEESS’18), 349-356.
- Girma, S., Thompson, S. & Wright, P.W. (2002). Why are Productivity and Wages Higher in Foreign Firms?. *The Economic and Social Review*, 33(1), 93-100.
- Hallam, D. & Zanoli, R. (1993), Error-correction models and agricultural supply response, *European Review of Agricultural Economics* 20 (2), 151-166.
- Hirsh, S. (1976). An International Trade and Investment Theory of the Firm. *Oxford Economic Papers*, 28:258–270.
- Johansen, S. (1991). Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models. *Econometrica*, 59(6): 1551-1580.
- Johansen, S. & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration—with Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2): 169-210.
- Kar, M. ve Tatlısöz, F. (2008). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(1), 436-458.
- Karagöz, K. (2007). Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdama Etkisi, *Sosyoloji Konferansları*, 0(36), 99-116.
- Karahan, Ö. ve İpek, E. (2013). Türkiye’ye Yönelik Yabancı Sermaye Akımlarının Hacmi ve Kompozisyonundaki Gelişmeler. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 21, 299-316.
- Kaymaz, Y. S. (2013). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılıç Görmezöz, K. (2007). Türkiye’ye Doğrudan Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri, *Uzmanlık Tezi*, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı/Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Knickerbocker, F.T. (1973). *Oligopolistic Resction and Multinational Enterprise*, Division of Research Graduate School of Business Administration, Harvard University, Boston.
- Koyuncu, C. ve Çınar İ. T. (2009). Ticari Dışa Açıklık ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İşgücü Verimliliğine Etkisi: 1980-2005 Türkiye Uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 309-326.
- Kurtaran, A. (2007). Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 367-382.
- Kwiatkowski, D.; Philips, P.C.B.; Schmidt, P. & Shin, Y.(2002). Testing The Null Hypothesis of Stationarity Aganist The Alternative Of A Unit Root. How Sure Are We That Economic Time Series Have A Unit Root? *Journal of Econometrics*, sayı: 54, 159-178.
- Lebe, F. ve Ersungur, Ş. M. (2011). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımını Etkileyen Ekonomik Faktörlerin Ampirik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10. *Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı*, 25(0), 321-339.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.

- Moosa, I.A. (2002). Foreign Direct Investment Theory, Evidence and Practice, New York USA: Palgrave.
- Noyan Yalman, İ. ve Koşaroğlu Ş. M. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik ve Büyüme İşsizlik Üzerindeki Etkisi. Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 1(2), 191-205.
- Oğuz, A. (2018). Makro Ekonomi Açısından Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İstihdam. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(2), 671-683.
- Özağ, F.E. (1994). Ev Sahibi Ülke Açısından Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 5 (12), 63-77.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis, Econometrica, 57(6):1361-1401.
- Pflüger, M., Blien, U., Möller, J. ve Moritz, M. (2010). Labor Market Effects of Trade and FDI: Recent Advances and Research Gaps, IZA Institute of Labor Economics, Discussion Paper No: 5385.
- Phillips, P. & Jin, S. (2002). The KPSS Test With Seasonal Dummies. Econometrics Letters, sayı: 77, 239-243.
- Phillips, P.C. B & Perron, P. (1988), Testing for a Unit Root in Time Series Regression, Biometrika, 75(2), 335-346.
- Sandalcılar, A.R. (2012). Türkiye’de Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdama Etkisi: Zaman Serisi Analizi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26(3-4), 273-285.
- Saray, M.O. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği, Maliye Dergisi, 161, 381-403.
- Soydal, H. (2007). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye ve Yatırımlarının Verimlilik Analizi: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Uygulama, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya.
- St. Louis Federal Economic Data (2019). 27.10.2019, <https://fred.stlouisfed.org/series/LMUNRLTTTRQ647S>
- Şahin, L. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdama Etkisinin Ampirik Analizi: SADC Ülkeleri. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 103-118.
- TCMB. (2019), https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/#collapse_18, (27.10.2019)
- Toda, H. Y. & Yamamoto T. (1995). Statistical Inferences In Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes. Journal of Econometrics, 66,225-250.
- Torrisi, C.R. (1985). The Determinants of Direct Foreign Investment in a Small LDC, Journal of Economic Development, 10(2), 29-45.
- TÜİK (2020). 01.04.2020, <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/metaVeriEkle.do?durum=metaGetir&menu No=111>,
- UNCTAD (1994). World Investment Report Transnational Corporations, Employment and the Workplace, 29.10.2019, <https://unctad.org/en/Pages/Home.aspx>
- UNCTAD (2006). World Investment Report FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development, 29.10.2019, <https://unctad.org/en/Pages/Home.aspx>
- UNCTAD (2019). World Investment Report Special Economic Zones, 29.10.2019, <https://unctad.org/en/Pages/Home.aspx>
- Uzgören, E. ve Akalin, G. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. Sosyal Bilimler Dergisi, 49, 63-77.
- Üçler, G., Kızılkaya O. ve Bulut Ü. (2013). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile İstihdam Arasındaki İlişki: 1989-2011 Dönemi İçin Türkiye Örneği. Ekonomi Bilimleri Dergisi, 5(2), 17-30.

- Ülgen, G. (2005). Yabancı Sermayenin İstihdam Üzerindeki Etkileri, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(1), 35-48.
- Ümit, Ö. ve Karataş, Ö. (2018). Türkiye’de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14(2), 311-333.
- Ünsal, M. E. (2019). The Relation Between Financial Development, Foreign Direct Investments And Employment: Granger Causality Test For Turkish Economy, Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi, 1(3), 227-236.
- Vergil, H. ve Ayaş, N. (2009). Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. İktisat İşletme ve Finans Dergisi, 24(275), 89-114.
- Westerlund, J. & Edgerton, D.L. (2007). New Improved Tests for Cointegration With Structural Breaks, Journal of Time Series Analysis, 28(2), 188-224.
- Yapraklı, S. (2006). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(2), 23-48.
- YASED. (2018). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2018 Yıl Sonu Değerlendirme Raporu, <https://www.yased.org.tr/yayinlar-ve-raporlar/yased-uluslararasi-dogrudan-yatirim-raporlari> (17.12. 2019).